

TÜRK ŞEHİRCİLİĞİNİN ÖNEMLİ YAPILARI: SU TERAZİLERİ

TANJU CANTAY*

Çeşme, sebil, cami ve hamamlara, gerekli suyu sağlayan, su yollarında basıncı ayarlayan ve suları ölçerek dağıtan su terazileri, sayıları azalarak günümüze ulaşan yapılardır. Su terazileri, su yollarında oluşan ve akışı engelleyen havanın açığa çıkmasını da sağlamışlardır.

Kare planlı tabandan yukarı doğru daralan taş veya tuğla örgü kuleler olarak inşa edilen su terazilerinin içinde, bir geliş yolu ve bir çıkış yolu vardır, birkaç yere su gönderen terazilerde, ayrı çıkış yolları yer alır. Üstte bulunan, "sandık" olarak anılan, üzeri açık küçük mermer havuz, geliş yolu ile gelen sularla dolar ve belirli bir çapı olan borunun açıldığı çıkış yolu ile suyu istenen yere gönderir; birkaç yere su gönderen terazilerde, istenen debi değerini veren değişik çaplı borular bulunur.

Su terazilerinde, yapının önemine göre, içte üstteki küçük mermer havuza ulaşmayı sağlayan döner bir merdiven, dışta çıkmalı taşlar veya örgüye sokulan dövme demir basamaklar görülür. 1750 yılı dolaylarına tarihlenen su yolları haritaları, dayama ağaç merdivenle de, küçük mermer havuza ulaştığını açıklar.

Yüzyıllarla ifade edilebilecek uzun ömürlerini, gece gündüz çalışarak geçiren bu yapıların birçoğu, bugün semt ve sokak adları ile yaşayan, eski su yolları haritalarında görülen eserler olarak, girişilen imar çalışmalarının getirdiği kayıpları açıklarlar.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'ye gelen G. Eneholm ve A.F. Andréossy, su terazilerini hayranlıkla anlatan, özelliklerini inceleyen eserleri ile konuya ayrı bir önem vermişlerdir.

1829 yılında Edirne'ye gelen G. Eneholm, çalışma düzenleri ile su terazilerini anlatarak, Kıyık semtindeki ve "Eski Saray" köprülerinin yakınındaki

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ikişer su terazisinin varlığını bildirir.¹ Kıyık semtindeki iki su terazisi, bugün bilinmeyen yapılar olarak eserde anılmıştır.² "Eski Saray" köprülerinin yakınındaki iki su terazisi, Sarayıçi'nde, Kanunî'nin 1529/30 (Hicrî 936) yılında inşa ettirdiği Kanunî Köprüsü girişindeki Terazi Kasrı ve Fatih Köprüsü girişindeki Adalet Kasrı'dır.³ Her iki yapı da, birer kasır/su terazisi olarak inşa edilen bileşik yapılardır. Adalet Kasrı'nın günümüze ulaşmasına karşı, Terazi Kasrı 1893/94 (Hicrî 1311) yıllarında yıkılarak, taşları ile Mekteb-i Sanayi inşa edilmiştir.⁴

1812-1814 yıllarında İstanbul'da bulunan Fransa elçisi, A.F. Andréossy (1761-1828)'nin eserleri, su terazileri ile ilgili önemli bilgiler verir.⁵ Yazar, Lyon'daki Roma dönemi su kemerlerinin, aradaki su yolları ile "ters sifon" olarak çalışan bir düzeni olduğunu, Osmanlı döneminde, bunun su terazilerinde görüldüğünü belirtir. İspanya'da Cadiz yakınında Puerto Real ve Madrid'in batısında Talavera de la Reina su terazilerini, İstanbul'a giden İspanyol gezginlerin getirdikleri bilgilerle inşa edilen yapılar olarak tanıtır.⁶ Emevîler döneminde bu tesislerin görülmediğini açıklar.

Andréossy eserlerinde, su terazilerinin inşa edileceği yer, bunların inşası ve üstteki havuzun özellikleri ile ilgili olarak belirli kural ve ölçülere uyulduğunu belirtir:

1. Bileşik kaplar esasına göre çalışan iki su terazisi arasındaki uzaklık 250 arşın (189.43 m) dolayında olacaktır.⁷

2. Geliş yolu sürekli gelen su ile tam olarak dolu olacaktır. Suyun teraziye girişi sürekli ve geliş yolunu doduracak yeterlikte olmalıdır.

¹ G. Eneholm, *Notice sur r les villes situées au-delà des Balkans*, St. Pétersbourg 1830, p. 81.

² Edirne'deki su terazilerini inceleyen Oral Onur, bu iki yapı ile ilgili bilgi vermemektedir. Oral Onur, *Edirne Su Kültürü*, İstanbul 1978, s. 43-49.

³ Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, yayınlayan Süheyl Ünver, Ankara 1957, s. 26-27, 100-101.

⁴ *Ag.e.*, s. 100.

⁵ Comte Andréossy, *Voyage à l'embouchure de la Mer-Noire ou essai sur r le Bosphore*, Paris 1818, pp. 180-190, 237-241. M. le Comte Andréossy, *Constantinople et le Bosphore de Thrace depuis 1812*, Paris 1828, pp. 180-190, 245-246. Eser, 1841 yılında yeniden yayınlanmıştır. Verilen bilgiler, genel olarak aynı bilgilerdir, çizimlerle açıklanmıştır. 1844 yılında *Revue de l'Orient*'da yayınlanan inceleme de, Andréossy'nin araştırmaları ile ilgili yeni bir yayındır. "Hydraulique turque-Les souterazi", *Revue de l'Orient*, 4, Paris 1844, pp. 370-374.

⁶ "Hydraulique turque-Les souterazi", p. 371.

⁷ Kâzım Çeçen, iki su terazisi arasındaki uzaklığı "yaklaşık 200 m" olarak belirler. Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları*, İstanbul 1991, s. 145.

3. Su terazisinde üstte havuzda geliş yolunun ağzı, gelen su yun kaynağının (geliş yerinin) yüksekliğinin 0.189 m (7 pouces) altında olacak, çıkış yolu ağzı da, bu değer 0.189 m (7 pouces) altında bulunacaktır.⁸ Suyun akış yönünde birbirini izleyen her terazide, son yapıya kadar, bir önceki ile diğeri arasında, bu değerler korunacaktır.

4. Suyun dağıtılacağı "taksim" in yüksekliği de, son su terazisinin 0.189 m (7 pouces) altında olmalıdır.

5. 0.9 cm (4 lignes) çaplı bir daire açıklıktan, 8.1 cm (3 pouces) su yükü altında 12 saatte akan "2.400 okka" su , 1 "masu ra" olarak ifade edilir.⁹ 1 "lüle", 8 "masu ra" karşılığı bir değerdir, "lüle" de su yun akuğı daire açıklığın çapı 2.47 cm (11 lignes) olarak belirir.¹⁰

Suyun akışının düzenli oması için, üstteki havuzun sürekli olarak dolu kalması ve su düzeyinin, çıkış borularının üst tanjant noktasının 8.1 cm (3 pouces) üzerinde olması gerekir.

Avrupa'da konut yapılarının çok katlı apartman yapılarına dönüştüğü, basınçlı su dağıtımı, havagazı kullanımı ve aydınlatmada, yenilik ve atılımların gerçekleştirileceği yılların öncesinde, iki yabancının, Türk şehirciliğinin akar su sorununu, geçen yüzyıllardan gelen bir deneyimle ustalıklı çözümlemesine duyduğu hayranlık, başka anı ve gezi günlüklerine de yansıyan bir gerçek olarak belirlemektedir.

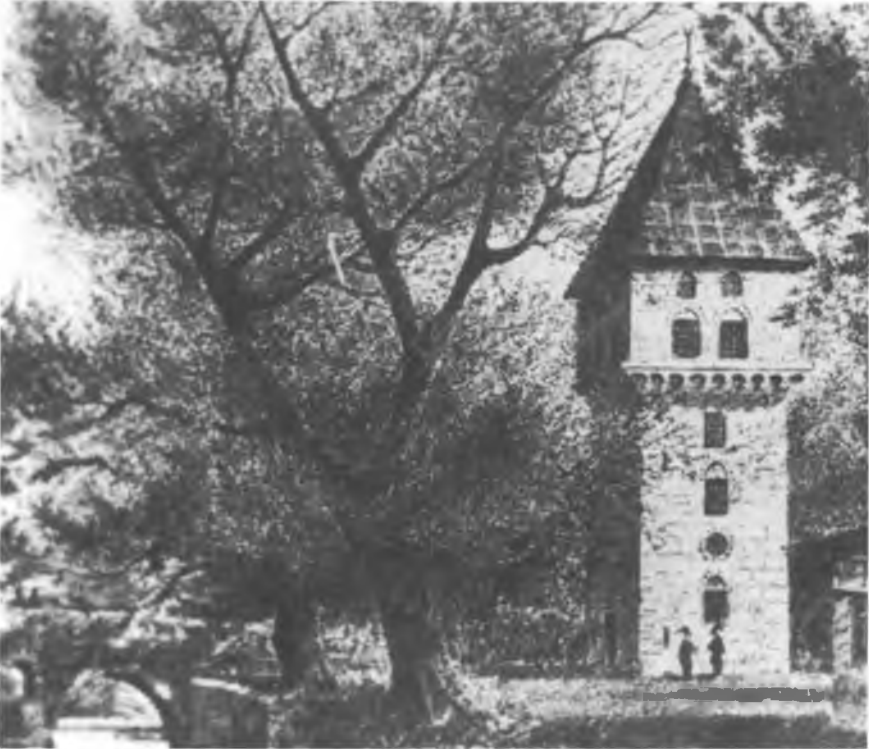
⁸ 1 pouce=0.027 m.

⁹ 1 ligne=0.00225 m.

¹⁰ Kâzım Çeçen, su yolcusu İbrahim Usta'nın 1727 (Hicri 1140) yılında verdiği bilgilerin, 1 "lüle" nin çapını 25.2 mm olarak belirlediğini bildirir. Kâzım Çeçen, *Süleymaniye Suyolları*, İstanbul 1986, s. 70. 24.7 mm ile 25.3 mm arasındaki yakınlık, Andréossy'nin tespitini doğrular.

Resim 1. Edirne Sarayı'nda Terazi Kasrı (1530 yılı dolayları), kasır/su terazisi (Rifat Osman).

Resim 2. Edirne Sarayı'nda Adalet Kasrı (1530 yılı dolayları), kasır/su terazisi (Rifat Osman).

Resim 3. Bozdoğan Kemerî'nin doğu ucunda günümüze gelmeyen su terazisi (Melchior Lorichs).

Resim 4. Eyüp'te Defterdar da Saliha Sultan Su terazisi
(1736 Hicri 1148 Zilkade).

Resim 5. Saliha Sultan Su terazisi, sandık.